

Szociológiai csapdák és az SZDSZ

PROFI AMATŐRÖK – AMATŐR PROFIK 12.

Magyar Bálint – Pető Iván

Magyar Bálint és Pető Iván, az SZDSZ két alapítója, majd elnöke, Kozák Márton szerkesztői közreműködésével könyvet írt a liberális pártról. Elmondják, hogy az indulás személyi és társadalmi bázisa szerintük miként jelölte ki a párt mozgásterét, miért vezetett feloldhatatlan belső ellentmondásokhoz, s hogyan határozta meg az ellenzéki mozgalomként kezdődő, több mint 20 évig tartó történetet.

Újra ellenzékben: kísérlet a liberalizmus megújítására

1998-2002

„Neked kell lenned az SZDSZ elnökének! (...) az elmúlt években te voltál leginkább elkötelezett az SZDSZ politikája mellett, te képviselted a legerőteljesebben, hozzád kötök leginkább, hogy ide jutott az SZDSZ, neked kell kihúzni a bajból.”

Pető Iván levele Magyar Bálintnak, 1998. június 1.

***

Mivel az SZDSZ a választásokon nem ért el 10 százalékot, Kuncze Gábor a kampányban tett ígéretének megfelelően távozott a párt éléről. Kuncze és Pető mellett még Demszky Gábor merülhetett fel potenciális elnökjelöltként, de mind ő, mind a pártvezetés úgy gondolta, hogy egy éppen bukott párt vezetésének vállalása kedvezőtlenül befolyásolhatta volna esélyeit a pár hónappal később sorra kerülő főpolgármester-választáson. Így maradt Magyar Bálint, aki a jelöltség elfogadását ahhoz a feltételhez kötötte, hogy Pető térjen vissza az ügyvivői testületbe, Kuncze pedig vállalja a frakciói posztot. A tisztújítás után, melyen Magyar Mécs Imre és Erdélyi László ellenében kétharmados többséggel választották elnöknek, a Népszavának tett nyilatkozatában (1998. június 22.) is jelezte, hogy tisztában van elnökségének ideiglenességével: „Az én felelősségem most az is, hogy ha két volt pártelnök, Pető Iván és Kuncze Gábor, valamint Demszky Gábor, egy esetleg leendő pártelnök nem vállalja a megmérettetést, akkor álljak elébe a feladatnak”. Egy másik interjúban Demszkyről pedig már konkrétan mint az SZDSZ lehetséges miniszterelnök-jelöltjéről beszélt. Magyar pártelnöki szerepéhez nem társult miniszterelnök-jelölti ambíció.

Az SZDSZ középpártként való újrapozicionálásának és felépítésének kísérlete

A kérdés az volt, hogy az SZDSZ középpárttá tehető-e egyrészt abban az értelemben, hogy beragad-e a nagypárti álmokat kergető kispárti státuszba, másrészt hogy ki tud-e törni a kétpólusúvá váló politikai tér fogságából. Az SZDSZ 1998 és 2000 közti, szintén Magyar, Kuncze és Pető nevével fémjelzett vezetése erre tett – végül is sikertelen – kísérletet. E törekvések programszerű kifejtését tartalmazta három egymást követő dokumentum: Magyar elnökválasztási beszéde, a Pető által szerkesztett „Liberalizmus az ezredfordulón – szabadelvű hitvallás”, valamint a Magyar,

Csillag István és Török Gábor vezetésével 2000 őszére elkészülő Korszakváltás programja. De ahhoz, hogy az SZDSZ középpártként tudja konszolidálni magát, szükség volt a klasszikus, rendszerváltás előtti liberális agenda kibővítésére, a gazdasági és társadalmpolitikai célok operacionalizált közpolitikák nyelvére történő lefordítására, az érzelmi, közösségteremtő elemeket nélkülöző, „szuperracionális” kommunikáció meghaladására, az SZDSZ beszűkülő, kontraszelektálódó szervezetének megújítására.

A liberális agenda kibővítésének kísérlete

Az SZDSZ-ben nehezen értették, hogy a szabadság iránti elkötelezettség csak akkor lehet belsőleg átélt és tartós, ha azt a szabadság új minőségével töltik meg. Bár a rendszerváltással lebomlottak az elnyomás nagy rendszerei (a politikai diktatúra és a tulajdon állami monopóliumára épülő tervgazdaság), kis rendszerei fennmaradtak, s a kiszolgáltatottság addig nem tapasztalt, új formái jelentek meg: kiszolgáltatottság a nagy szervezeteknek, az állami és önkormányzati bürokráciának, a közüzemeknek, pénzintézeteknek, munkaadóknak stb. A kiszolgáltatottság hétköznapi kis körei mellett a szabadság minőségének „nagy kérdései” sem tehetők zárójelbe, miszerint a magyarok hat évvel kevesebbet élnek, tíz évvel rövidebb ideig egészségesek, fele akkora arányban beszélnek idegen nyelveket, harmad-, legfeljebb feleannyira képesek használni az információs társadalom technológiáit, mint az átlagos európai polgárok. Életesélyeik rosszabbak, életükkel elégedetlenebbek, miközben a fokozódó globális versenyben rosszabbul teljesítenek.

A liberalizmus SZDSZ-en belüli megújításának az volt a célja, hogy az elvont, *de jure* már biztosított szabadságeszmények alapján olyan gyakorlati célokat fogalmazzon meg, melyek a szabadságot *de facto* is kézzelfoghatóvá, át- és megélhetővé teszik. A tét a rendszerváltás előtti liberális agenda bővítése volt. A klasszikus, demokratikus ellenzéki időkből örökölt megközelítést két vonatkozásban is meg kellett haladni. Egyrészt hogy nem elegendő mint egy civil szervezetként az „emberjogi megrendelések” demonstratív felmutatása egy attól különálló kormányzati szereplővel szemben – hiszen egy politikai pártnak mindkét szerepre alkalmasnak kell lennie. Másrészt az egykori diktatúrában megfogalmazott emberjogi kihívásokkal szemben az emberjogi agendának olyan új típusú **társadalmi megrendelésekkel** kellett kiegészülnie, mint a **kényszersorozás eltörlése, a női esélyegyenlőség, az információs társadalom és a digitális kultúra, a fogyasztóvédelem, a környezetvédelem és az állatvédelem**. Ezek az SZDSZ belső értékhierarchiájában soha nem rendelkeztek olyan presztízzsel, mint az „illegalitásból” örökölt, klasszikus emberjogi témák. A szabadság minősége ezen értelmezésének központi elvévé tett programatikus megfogalmazását a doktriner pártellenzék folyamatosan támadta és morálisan olykor mint antiliberálist stigmatizálta, s **érzéketlennek mutatkozott a szabadság minősége iránt**. Mindeközben lassan kicsúszott a talaj a szabadság minőségét középpontba helyező stratégia alól, mivel a Fidesz kormányra kerülve magát a szabadság intézményrendszerét helyezte egyre erősödő nyomás alá (pl. független hatalmi ágak kulcspozícióinak megszállása), bár a kétharmad hiánya e törekvésének még gátat szabtak.

A kötelező sorkatonaság eltörlése

A kötelező sorkatonai szolgálat eltörlését az SZDSZ részben azért is támogatta, mert a pártállamban retorziókkal sújtott lelkiismereti szolgálatmegtagadókkal vállalt szolidaritás a demokratikus ellenzék hagyományát képezte. A párt katonaviselt vezetői számára nyilvánvaló volt a kényszersorozás rendszere egészének értelmetlensége. A modern hadviselés követelményei egyre inkább olyan szakmaként definiálták a katonai szolgálatot, mely a modern technika követelményei okán mind hosszabb ideig tartó kiképzést igényeltek volna. Ezzel szemben már a késő Kádár-kor időszakában is, egyfajta közérzetjavító intézkedésként elkezdődött a katonai szolgálat idejének rövidítése, a két éves szolgálaté először másfél évre, majd a rendszerváltás után előbb kilenc, majd hat hónapra. A rendkívül rövid időre történt csökkentés még inkább kifejezte a kötelező szolgálat értelmetlenségét, s erodálta a szolgálat jellegét pusztán hat hónapos kényszermunkává. A

hagyományos hadsereg harcászati elégtelenségére a balkáni és az Öböl-háborúk még inkább ráirányították a figyelmet. A rendszerváltással járó válság pedig az ilyen típusú kiadások még pazarlóbbnak tűntek. Ezzel együtt a politikai pártok közül egyedülként az SZDSZ volt a kötelező sorkatonai szolgálat eltörlésének és az önkéntes és hivatásos hadsereg létrehozásának híve. Kuncze Gábor belügyminiszterként ezt a váltást a tárcájához tartozó határőrségnél 1997-ben meglépte. A kényszersorozás eltörlése látens társadalmi igényének erőteljes politikai megjelenítésére egy, az ezredfordulón bekövetkezett baleset adott lehetőséget, melynek során egy sorkatona a nem megfelelő kezelés miatt agyhártyagyulladásban elhunyt. Az eset egyszerre tette a fiatalok és szülei számára is átélhetővé a kötelező sorkatonai szolgálat értelmetlenségét, különösen a frissen elnyert NATO-tagság fényében.

A kormánypártok élesen elhatárolódtak a sorkatonaság eltörlésétől. A miniszterelnök hazafiasra hangolt érvelésében még olyan érvek is megjelentek, miszerint a katonaviselt legényekre másként tekintenek a lányok. Az MSZP pedig a tradicionális honvédségbe történt beágyazottsága miatt utasította el a megoldást, illetve próbálta később a távolabbi jövőbe eltolni. Mindezek kedvező helyzetet teremtettek ahhoz, hogy az SZDSZ egy régóta képviselt programelemére politikai akciót lehessen építeni. Ezzel együtt az SZDSZ kockázatvállaló hajlandósága ekkor már csekély volt, s így a pártelnöknek a kényszersorozás eltörlését célzó népszavazási javaslatát - Fodor és Kuncze tartózkodása mellett - csak népi kezdeményezésként sikerült az ügyvivői testülettel elfogadtatnia. A népszavazási kezdeményezéshez 200 ezer aláírással lett volna szükség, de ez esetben a parlamentnek kötelezően ki kellett volna írnia a népszavazást, míg a népi kezdeményezéshez 50 ezer aláírás is elég volt, de az csak a téma tárgyalásának kötelezettségét róta a parlamentre. A végül összegyűlt 167 ezer érvényes aláírás azt jelentette, hogy ha az lett volna a cél, megszerezhető lett volna a népszavazáshoz szükséges mennyiségű aláírás is.

Az SZDSZ belső ellenzéke képviselőjeként Bauer Tamás két ponton támadta a kezdeményezést. Egyrészt, mert a párt egy haláleset nyomán indította a kampányt, másrészt azzal, hogy az SZDSZ indokolatlanul nagy energiát fordít egy szerintük másodlagos jelentőségű témának. Miközben a párt tagságának jelentős része vetette bele magát a párt identitását is erősítő akcióba, a pártelit gyanúval kezelt minden olyan emberjogi témát, amely esetlegesen többségi társadalmi támogatással találkozott, s a közvélemény egészében nem volt eleve vesztes ügy. Számukra egy emberjogi kérdés hitelét ugyanis az határozta meg, hogy annak képviselője politikai áldozattal jár-e. Ugyanakkor kormányra kerülve az SZDSZ bele tudta kényszeríteni koalíciós partnerét, hogy a kormány a sorkatonaság eltörlésének egyre rövidebb határidőt szabjon, s annak ellenére, hogy azt MSZP vezetésű honvédelmi tárca hajtotta végre, egy közvélemény-kutatás szerint az emberek az SZDSZ-t tartották a honvédelem területén pozitív változást hozó politikai erőnek (A közvélemény a kormány eredményeiről, Medián, 2006. január 24.). A liberális emlékezetben a sorkatonaság eltörlése a kevés sikeresen végigvitt témaként maradt meg.

Női esélyegyenlőség, női kvóta

Magyarországon a nők az egyik leginkább diszkriminált társadalmi csoport. Csak míg a joghátrányokhoz általában a perifériára szorult társadalmi csoportokat (mélyszegénységben élők, romák, hajléktalanok, fogyatékkal élők) asszociálunk, addig a nők társadalmi diszkriminációja más természetű: egyszerre jelenti a családon belüli erőszak, a diszkriminatív javadalmozás, és a vezető-döntéshozó pozíciókból való kiszorítottság problémáját. S bár arányuk az érettségiző diákok között már a hatvanas években a diplomát szerzők között pedig a kilencvenes évektől meghaladta a férfiak arányát, a tipikusan férfiak uralta macsó szervezetek (politikai pártok, gazdasági szervezetek, a tudományos és felsőoktatási) vezető pozíciókban elenyésző volt az arányuk. Esetükben nem arról volt szó, hogy a pozitív diszkrimináció eszközével a vezető pozíciók betöltéséhez szükséges készségek megszerzését támogassuk (ami pl. az oktatási esélyegyenlőség-javító programok célja), hanem arról, hogy milyen rásegítő mechanizmusokkal lehet biztosítani, hogy a szükséges készségek megléte ellenére ne lehessen a vezetői-döntéshozói pozícióktól távol tartani őket. Nem véletlen,

hogy az SZDSZ terjesztette a parlament elé a kilencvenes évek elején a **családon belüli erőszak** büntetőjogi tényállásáról szóló törvénymódosítást (Eörsi Mátyás), vagy 2007-ben a családon belüli erőszak áldozatait védendő **a távol tartás intézményét** (Sándor Klára, Magyar Bálint). E kérdésekben az SZDSZ egységes volt, s jobbra csak a többi parlamenti párt különböző mértékű értetlenkedésével és vonakodásával kellett megküzdenie, addig a nők döntéshozó pozíciókba beemelését szolgáló **női kvóta** ügyében az SZDSZ is alapvetően megosztott volt.

A rendszerváltást követő évtizedben nyilvánvalóvá vált, hogy a nők döntéshozatali pozíciókból való kizorítottsága nem egy a nők helyzetét jellemző problémák közül. Szemben azzal a várakozással, mely szerint a társadalmi viták és belátás révén a területeken folyamatosan emelkedhet a nők aránya, a valóság meglehetősen lesújtó képet mutatott. A rendszerváltást követő évtizedben az országgyűlési képviselők között a nők aránya folyamatosan egytized, a polgármesterek között egyhatod, az akadémikusoknál egyhuszad körül mozgott, s a vezető államigazgatási posztokon is mindvégig elenyésző volt (Magyar Bálint: *Feminae ante portas, avagy kapunyitás előtti pánik, Népszabadság, 2007. június 8.*). Az SZDSZ-ben 1999 táján Kóródi Mária javasolta az országgyűlési és az önkormányzati választásokon a női kvóta bevezetését. Javaslatát hiába támogatta a párt elnöke, az az SZDSZ vezetésének ellenállásán elbukott. Később, 2003-ban került újra terítékre a téma, de a párt országos tanácsán lefolyt kemény vita után a javaslat sem egyértelmű támogatást, sem elutasítást nem kapott. Ezt követően 2007-ben Sándor Klára és Magyar Bálint női kvótára vonatkozó javaslatát az országos tanács 2003-as dodonai álláspontjára hivatkozva nyújtották be a parlamentnek, melyet előbb leszavaztak, majd a 2010-es választások előtt már a tárgysorozatba vételt is megakadályozta. Mivel mintegy konszenzus volt a parlament létszámának radikális csökkentése mellett, ezzel párhuzamosan a női kvóta bevezetése különösen érzékenyen érintette volna a férfiak dominálta politikai elitet. Hogy a férfiak uralta politikai szervezetek érdekei hogyan mennek szembe európai ajánlásokkal, az is jelezte, hogy az MSZP és a Fidesz elnöke is megszavazta a törvényjavaslatot, azt valahogy képtelenek voltak elérni, hogy pártjaik is hasonlóképpen tegyenek.

A női kvóta hívei és opponensei közötti frontvonal nem a pártok között, hanem a pártokon belül húzódott. Az SZDSZ belső vitájának hevesességét jelzi, hogy a javaslat ellen a médiában vagy a parlamentben nem csak a képviselők egy része (Fodor Gábor, Gulyás József), hanem a fővárosi frakció vezetője és az Új Generáció is fellépett, s javaslatot mint valami kommunista, antiliberális elhajlást elutasította. Nem zavarta őket, hogy Európa számos országában hoztak a női kvótát alkalmazó törvényeket, szocialista és többségű parlamentek egyaránt megszavazták. Az ellenzők ingerültségét az is magyarázza, hogy egy ilyen javaslatot előterjesztő párttól természetesen parlamenti elutasítás esetén is elvárták volna a női kvóta önkéntes alkalmazását.

Az SZDSZ esetében nem csak arról volt szó, hogy a javaslat egy valódi emberjogi problémára kínálna hatékony megoldást, hanem arról is, hogy a diszkrimináció által sújtott 30 fölötti, magas iskolai végzettséggel rendelkező, öntudatos nők csoportja a liberálisok természetes bázisának számítottak. Ráadásul a Medián felmérése szerint a női kvóta támogatóinak aránya nem tért pártpreferenciák szerint, a támogatók aránya pedig 2005 és 2008 között 55-ről 71 százalékra emelkedett. Az SZDSZ-es politikusok nyilvános vitái következtében a párt semmit nem profitált ebből a népszerű emberjogi ügyből. Az SZDSZ doktriner liberálisai számára egy emberjogi téma képviselete csak akkor volt morálisan igazolható, ha az garantáltan politikai veszteséggel járt.

Információs társadalom, a digitális írásbeliség

Az internet megjelenése és terjedése hamar nyilvánvalóvá tette, hogy az új kommunikáció technológia egyszerre csökkentheti a társadalmi különbségeket, de a hozzáférés egyenlőtlen eloszlásával akár egy új dimenziót is adhat azoknak. A politikai pártok közül nem véletlen, hogy a modernitás és esélyegyenlőség iránt elkötelezett SZDSZ volt a legfogékonyabb a digitális írásbeliség elterjesztése iránt. Míg a szocialistákat egyfajta érzéketlenség jellemezte e témában,

addig a Fidesz pedig mintha ideológiailag tartotta volna károsnak (Pokorni Zoltán például arról nyilatkozott, hogy 12 éves korig nem engedne gyereket számítógép közelébe). Bár az 1996-ban elkezdett Sulinet-programot, melynek során a liberális tárca az ország összes középiskoláját rákötötte az internethálózatra, 1998 után a Fidesz-kormány hibernálta az általános iskolákra, sőt, határon túli két tucat középiskola internetbekötésének programját is leállította.

Az SZDSZ 2000-ben kidolgozott információs társadalom-stratégiája túlnyúlt az oktatás világán, és egy önálló minisztérium felállításával próbálta megvalósítani a legkülönbözőbb társadalmi területek összehangolt informatikai fejlesztését (e-governance, e-learning, e-business stb.). A 2002 után újra kormányzati pozícióban megvalósított programokon túl a legfontosabb emberjogi alapvetésű liberális javaslat e területen arról szólt, hogy alanyi joggá tegyék a digitális írástudás készségének elsajátítását, s azt rászorultsági alapon az állam bármely életszakaszban finanszírozza az azt igénylőknek. Az erre vonatkozó törvényjavaslatot később, 2009-ben a Fidesz és az MSZP leszavazta. Az a másik liberális javaslat, miszerint az államilag támogatott felnőttképzés programjaiba kötelező digitális írástudás modult építsenek be, bár legyöngített formában elnyerte az MSZP támogatását, a Fidesz helyezte hatályon kívül.

Az informatikai fejlesztések politikai problematikuságát az jelentette, hogy az Európa élvonalával lépést tartó fejlesztések bár az ország alapvető érdekét szolgálták, egy széles körben még nem átélt igényre építettek, s csak másfél évtizeddel később kezd átélhető közhellyé válni, hogy internetes hozzáférés és digitális írástudás nélkül az állampolgár a társadalom kommunikációjának és működésének egyre bővülő köréből van kizárva. De az SZDSZ mainstreamje sem tudta a hagyományos infokommunikációs alapjogok megújításaként és kibővítéseként saját maga számára fontos identitásképző elemként felépíteni az információs társadalom ügyét, amely így a későbbiekben is csak megtűrt kormányzati feladat szintjén maradt. Ezzel egyben elszalasztotta, hogy utánpótlásának szerves részévé válhasson a felnövekvő internetes generáció. Paradox módon az internet az archaizáló nemzeti ideológiák radikális vonalain mentén szerveződő csoportjainak vált az egyik legfontosabb közösségépítő eszközévé.

Környezetvédelem, zöld SZDSZ

Az SZDSZ Duna körös hagyományaiból adódóan kézenfekvő volt, hogy a környezetvédelem váljon a klasszikus emberjogi témákon túlnyúló alternatív. Bár a környezetvédelem ügye a párt megújulásának egyfajta eszközeként rendre felmerült, s az aktuális pártvezetéssel szembeni elégedetlenség egyik toposzaként fogalmazódott meg a zöld ügyek elhanyagolása. Ezzel együtt igazán markáns programot a kérdés exponálásán túl az SZDSZ felmutatni nem tudott.

A klasszikus emberjogi témák megújításának, illetve az ezekben érdekelt liberális, szekuláris-városias fiatalabb közönség megszólításának ügye nem tudott valódi identitásképző elemként érzelmileg és közösségteremtő módon beépülni sem az SZDSZ önképébe, sem a róla alkotott külső képbe. A részben ezen attribútumokra épített „új SZDSZ”-képpel a párton belüli hatalmi konfliktusok ideológiai megfogalmazásaként a beszó ellenzék a „vissza a '89-es SZDSZ-hez” nosztalgikus képét állította szembe, melyhez képest minden megújítási kísérlet a dicső múlt értékeitől és mintáitól való elhajlásnak minősült.

A liberális agenda bővítése azonban nem csak az emberjogi témák vonatkozásában, hanem a nagy elosztórendszerek (államháztartás, oktatás, egészségügy stb.) intézményi reformja területén, s különösen a gyorsan változó külső feltételrendszerek révén egy még nem bevett műfaj, a **közpolitikák** (public policy) alkalmazásának vonatkozásában jelölt ki új feladatokat. Koherens közpolitikák megvalósításának igénye pedig szembekerült a hagyományos liberális állameszmével.

Operacionalizált közpolitikák kidolgozásának kísérlete

(Az állam szerepének leszűkített értelmezése) Csaknem fél évszázad diktatúra, melyet az élet

egészére kiterjedő pártállami kontroll és a központosított újraelosztás rendszere uralt, érthetően kialakította az állam szerepének visszaszorítására irányuló reflexeket. E reflexek működése – az emberi jogi alapértékek képviselője mellett – a liberális magatartás alapvető mércéjévé vált. Ugyanakkor azonban megakadályozta, hogy a „nagy állam=rossz, kis állam=jó” dimenzió kívül az állam – más dimenziókban megragadható – funkcióiról értelmes vita folyjon. A liberálisok, mint az államtalanítás és az ezzel járó privatizáció élharcosai történelmi szerepüket abban látták, hogy a politikailag versengő, de a szociális populizmussal dúsitott osztogató államfelfogásban egymással mégiscsak szövetséges baloldallal és jobboldallal szemben feket jelentsenek. Ez az alapvetően helyes attitűd nem számolt egyfelől azzal, hogy felzárkózó társadalmakban az államnak lehetnek a globális versenyben való helytállást elősegítő, illetve az esélyegyenlőséget növelő speciális feladatai; másfelől pedig azzal, hogy egy felgyorsult világban még a korrekten működő közigazgatási bürokráciák mellett is egyre nagyobb szerepet játszanak a költségvetésből finanszírozott különféle közpolitikai programok. Míg a nagy társadalmi alrendszerek (önkormányzatok, egészségügy, oktatás stb.) intézményi átalakítására a liberálisok korszerű **reformprogramokkal** rendelkeztek, addig az állam sajátos szerepvállalását igénylő **közpolitikai programok** vonatkozásában a párton belül már jelentős konfliktusok alakultak ki a doktrinerek és a pragmatikusok között.

Az állam szerepéről az első nyílt vita az 1998-as választási vereség után, a párt „Liberalizmus az ezredfordulón. Szabadelvű hitvallás” című vitairata kapcsán robbant ki. A Pető Iván által szerkesztett, Gerő András és Magyar Bálint közreműködésével készült dokumentum – részben visszanyúlva a kiegyezés utáni liberális tradíciókhoz – az állam **szabályozó, gondoskodó** funkciói mellett **civilizatórikus** funkciói szükségességéről is szólt. Ez a vita megelőlegezte azt a helyzetet, amelyben az EU kifejezetten a kormányzatok által vezérelt fejlesztési célokra különített el egyre növekvő forrásokat. Az, hogy ezen források felhasználásának társadalmpolitikai hatékonysága kérdésesnek bizonyult, az annak is eredménye, hogy a liberális vonalon az antietatista reflexek diszkreditáltak szinte minden a fejlesztéspolitikáról szóló vitát. A „közgazdász vonal” ilyen felvetésekben a régi természetű állam pazarló-újraelosztó szerepének rehabilitálását látta. Az osztogató-fosztogató – egymást már menetrendszerűen váltogató – ciklusokban a megszorítások szükségességének ideológusaiként csak azt nem vette figyelembe, hogy a megszorítások – megfelelő jogszabályi környezet és intézményrendszeri feltételek teljesülése híján – önmagukban nem eredményeznek racionális működést, gazdálkodást. A felelőtlen osztogató politika indokolt visszafogására irányuló kísérletek az önmagukban terméketlen megszorítások apológiájává váltak. E doktriner szemléletnek nem kis szerepe volt abban, hogy összetett társadalmi problémákra adható hatékony válaszok hiányában a választópolgárok egyre nagyobb hányadát tudták mozgósítani a szociális és nemzeti populizmust képviselő politikai erők.

(Az intézményrendszeri automatizmusok fetiszizálása) Az SZDSZ-be a társadalomtudományok világából érkező értelmiségi elit azzal az illúzióval élt, hogy a liberális demokrácia és a szabad piacgazdaság intézményrendszere automatikusan kitermeli és fenntartja a szellemüknek megfelelő magatartásformákat és mechanizmusokat. Érdeemes néhány konkrét példával illusztrálni az elmondottakat.

- Szemben a diktatúrából eredeztethető szocializációkkal, azt kellett tapasztalnunk, hogy a **véleménynyilvánítás szabadságának** intézményét nem csak az állam túlterjeszkedése, mint napjainkban, de az állampolgárok maguk is tönkretelhetik. A politika világába felszivárgó **gyűlöletbeszéd**del szemben, a liberálisok mantrájának ürességét és kontraproduktivitását („az emberi méltóságot sértő beszédet majd visszaszorítja a szabad polgárok megvetése”) csak fölerősítette az igazságszolgáltatás gyávasága és tehetetlensége. A nemzeti ünnepek megzavarásától kezdve az MTV székházának felgyújtásán át a parlamenti képviselők elleni támadásokig bezáróan, ha csak az ügyészi és bírói gyakorlatot nézzük, ezek szabad véleménynyilvánításnak bizonyultak. De az SZDSZ averzióval viseltetett mind a véleménynyilvánítás szabadságát esetlegesen korlátozó, mind az ügyészség és bíróságok gyakorlatát bíráló felvetésekkel szemben. Így „elvi”

liberalizmusával azt a képzetet keltette, mintha nem kívánna védelmet nyújtani a fizikai és – az emberi méltóságot sértő – lelki atrocitások elkövetőivel szemben.

- A hagyományos keleti piacok elvesztésével iparágak omlottak össze, és a teljes foglalkoztatottságot sok százezres munkanélküliség váltotta fel. Az iparszerkezet átalakulása tartósan kilátástalan helyzetbe hozta a **képzetlen munkaerőt**, illetve az **elmaradott térségeket**, és kiemelkedő arányban a **cigányságot**. Kilátással kecsegtető életstratégiák, és ezt szolgáló közpolitikák híján bemenekültek egy könnyen emészthető, előítéletes, intoleráns, jobbra rasszista világvilágképbe, melyben a nyomorukat okozó személytelen erők a bűnbakká tett „munkakerülőben”, cigányban személyesülhettek meg. S a steril közgazdasági érvrendszerű, csak a makrogazdaság aggregált adataira fókuszáló liberális vaklás a jobb- és szélsőjobb táborába hajtotta az elnyomott régiók lakosságának jelentős részét.

- A rendszerváltás nyomán az elnyomás nagy rendszereit **a kiszolgáltatottság kis rendszerei** váltották fel. A lakossági hitelpiacok szinte korlát nélküli megnyílása oly mértékű családi eladósodást tett lehetővé és generált, mely tömegesen eredményezett teljes egzisztenciális ellehetetlenülést. Miközben a liberálisok hitük szerint a torzító állami beavatkozásoktól mentes piac elvét védtek, nem vették észre, hogy akaratlanul is a nagy hitelnyújtó szervezetek erőfölényét védik az atomizált, és az egyoldalú szerződés módosításoknak kitett, eszköztelen ügyfelekkel szemben. A nagybankok területi értelemben értéksemleges voltának hangsúlyozása pedig elfedte, hogy a nemzetközi hitelintézetek – különösen a 2008-as válság kirobbanásától kezdve – a nehéz helyzetbe került adósokkal szembeni megértés eltérő normáit alkalmazták „anyaországokban” és a „leányországokban”. A doktriner liberálisok – ideológiájuk foglyaiként – a piaci mechanizmusokat az állami beavatkozástól védelmezve, és az egyének kizárólagos felelősségét hangsúlyozva saját döntéseikért érzéketlennek mutatkoztak azon tömegessé váló élethelyzetek iránt, amelyekben a nyomorult helyzetért a felelősség nem lett volna egészében áthárítható az „autonóm” egyénre. Lehet kritikával illetni a polgárok önfelmentő, felelősségelhárító és bűnbakkereső ösztöneit, de nem lehet csak erre hivatkozva elhárítani azt a felelősséget, amely – túl a Fidesz központi politikává emelt populizmusán – a polgárokat a jobboldal, sőt, a szélsőjobboldal irányába hajtotta. Ez a doktriner liberális hozzáállás is elősegítette, hogy később a szorongatott helyzetbe kerülők fogékonyá váltak a bankár-, és általában idegenellenes, antiszemita érzületek és ideológiák iránt. Miközben ezen szalonképtelen eszméknek verbálisan az SZDSZ volt a legkövetkezetesebb ellenfele.

- Ahogy a polgárok a nagy szervezetekkel szemben, a **kis- és középvállalkozók** a bürokráciával, a multikkal és a bankokkal szemben érezték kiszolgáltatottnak magukat. A késedelmes állami kifizetések, a nyomott beszállítói árak és a körbetartozások rendszere jelentősen függetlenítette a piaci sikert vagy kudarcot a tényleges teljesítményektől. A fair vállalati környezet megteremtésében tehetetlenkedő 2002 utáni MSZP-SZDSZ koalíció ezzel is csak dagasztotta az idegentőke- és multiellenes demagógiára – alternatív fogódzók híján – nyitott közönséget (Kozák Márton-Magyar Bálint: Szürkeségből sötétségbe, Népszabadság, 2011. május 4.) Miközben a leginkább a kis- és középvállalkozások körében lehetett volna a liberális elveknek is megfelelő piacokonform eszközökkel erősíteni a hazai tőkét, ennek elmulasztása az „idegen tőke kiszolgálójának” szerepébe nyomta a liberálisokat, melyet paranoiás ellenfelek a tőlük megszokott összeesküvés-elméletekbe is illesztettek.

A „szuperracionális” kommunikáció meghaladásának kísérlete

A doktriner liberálisok úgy gondolták, hogy a 15-20 százaléknyi önmagát liberálisnak tartó választó eléréséhez még következetesebben és kérlelhetlenebbül kell képviselni a liberális elveket, melyen alapvetően a demokratikus ellenzéki időkből való ortodox emberjogi liberalizmust és a szinte kizárólagosan piaci automatizmusokra épülő magángazdaságra épülő eszméjét értették. Úgy gondolták, hogy a politika tartalma és kommunikációja még műfajilag sem válhat el egymástól, a kommunikáció pedig szigorúan csak a racionális meggyőzés eszközrendszerével dolgozhat. Ez a

meggyőződés azon a meggyőződésen alapult, hogy a választókat bármilyen, személyüket, illetve szűkebb vagy tágabb közösségeiket érintő kérdés megítélésében a racionális belátás vezeti, s érzelmi elköteleződéseikkel ezekre vagy felülírhatók, vagy nem befolyásolják őket. Az SZDSZ kommunikációjának uralkodó műfajává a „politikai lelki fröccs” lépett elő. Ez bonyolult és összetett üzeneteket eredményezett, és képviselőikben azt a látszatot keltette, hogy az SZDSZ zsugorodása az elégtelen racionális magyarázatok és az elvek nem következetes képviselésének következménye. Nem voltak hajlandók számolni azzal, hogy így módon az SZDSZ támogatottsága szükségszerűen közelített az egymást átfedő liberális halmazok egyre kisebb közös felületéhez. Ez az **egyike az SZDSZ történetén végigvonuló, egymást kizáró elvárásoknak: néppárti méret elérése végletekig lecsupaszított, radikálisan liberális értékészlettel**. Szemben a szélesebb merítésű nyugati liberális pártokkal, e belső nyomás alatt az SZDSZ mintha radikális emberjogi csoportok ernyőszerzetévé vált volna. Holott egy demokráciában nem véletlenül különül el a politikai pártok és a civil szervezetek intézményrendszere: a pártoknak a nemzet egészére vonatkozó víziót és a megvalósíthatósággal számot vető programot kell nyújtani, mely érthetően nem egyenlő egy-egy ügy mentén radikális, a realitásokkal másként számot vető civil szervezetek célkitűzéseinek összességével.

A pragmatikus liberálisok úgy gondolták, hogy a liberális értékrenden alapuló társadalmi-gazdasági célkitűzéseket le kell fordítani a megvalósíthatóság nyelvére. Ez korántsem pusztán kommunikációról, hanem közpolitikákról, programokról, és az azok megvalósításához szükséges eszközökről zajló vita is volt. Ez a vita felemás eredménnyel járt. Míg egyfelől a pragmatikusok álláspontjukat a párt formális döntéshozó mechanizmusaiban el tudták fogadtatni, addig a doktrínerek mind a belső, mind a külső nyilvánosságban folyamatosan megkérdőjelezték ezeket. Ezzel szinte minden szakmai vitát értékrendi-morális síkra tereltek, párton belüli ellenfeleiket „kitagadták” az igaz liberálisok táborából. A technika – a pragmatikusok stigmatizációja és morális integritásuk megkérdőjelezése – hasonló volt a Fideszéhez, amikor az elvitatta politikai ellenfelei, köztük a liberálisok magyarságát. Így az SZDSZ-ben csak ritkán sikerült a programok megvalósításához szükséges érzelmi aurát („yes, we do”) kialakítani. Olyan patthelyzet vált tartóssá, melyben e programok formális elfogadását ugyan nem, de konzisztens érvényesülésüket és egységes, stratégiai kommunikációjukat el tudták lehetetleníteni. Így a párt testületei által rendszerint elfogadott álláspontok a közvélemény szemében az SZDSZ valódi arcát álcázó mimikriának tűntek, s az azt „leleplező”, doktriner álláspontot azonosította be a párt „igazi liberális énjeként”.

Liberális tradíciók – nemzeti közösség

A magyar liberális tradíció alkalmas lett volna arra, hogy érzelmileg is megalapozzon egy korszerű nemzetfelfogást. Az SZDSZ azonban eltékozolta azt a kedvező helyzetet, hogy szemben a magyar bal- és jobboldallal, a liberális hagyománynak nincsenek szégyellni való személyiségei, sőtét korszakai. Hiába volt az 1988-as Elvi Nyilatkozat, mely jogosan eredeztette a liberális a reformkortól a modern szabadság híveit, hiába az SZDSZ által szervezett 2001-2002-es Kossuth emlékvé, vagy a 2002 után a liberális oktatási tárca Nemzeti Emlékezet programja, mindezen kísérletek a doktriner liberális vonal szemében az érzelmeknek tett oktalan behódolásnak, felesleges magyarkodásnak minősültek. Pedig ha a nemzethez tartozás közösségi, érzelmi igényének megélésére nincsenek meg a mások emberi méltóságát nem sértő, mások magyarságát nem megkérdőjelező, szabadság vezérelte minták, akkor jön a nemzeti populizmus, a gyűlölködés és a kirekesztés által uralt „nemzeti érzés”, megkönnyítve ezzel az öntudatos polgár gyökértelennek, kozmopolitának és idegennek bélyegzését.

Ráadásul az SZDSZ doktriner vonala még a nemzeti kötődés érzelmi szükségletének elismeréséig sem jutott el. Ennek egyik jellemző példája a **trianoni békeszerződés** okozta, máig ható és társadalmi tényként jelenlévő érzelmi trauma kezelése. Még azoknak sem engedték meg, hogy „fájjon” Trianon, akik egyébként e történelmi trauma racionális feloldását a határok

légiesítésében, átjárhatóvá tételében, és az Európai Unióba történő integrációban látták. Magát ezt az érzelmi viszonyt is az irredentizmus jeleként bélyegezték meg, függetlenül a problémára adott racionális, liberális feloldástól.

A nemzet értelmezése

*Ebben a szimbolikus vitában először 1990-ben szenvedtek vereséget a szekuláris-racionális nyelvet használó liberálisok, amikor a parlament döntése értelmében nem március 15-e, hanem augusztus 20-a lett az első számú nemzeti ünnep, a Kossuth-címerrel szemben pedig a koronás címer a nemzeti szimbólum. Az volt a tét, hogy mit tekintünk a rendszerváltást követően a nemzet szimbolikus legitimációs vonatkoztatási keretének: az ország születésének a honfoglalásban, az államalapításban és a kereszténység felvételében megjelenített eseménysorát, vagy a nemzet felnőtté válását – a sajtószabadságot, törvény előtti egyenlőséget, közteherviselést – törvénybe iktató 1848-as polgári forradalmat és szabadságharcot. Márpedig egy ilyen értékvitát, nyelvi és vizuális szimbólumok nélkül nem lehet megnyerni, s így a köztársasági ethosznak nem sikerült a lelkekig hatolni. A 2000-es években paradox módon akkor nyílt volna ismét lehetőség a nemzeti szimbólumok polgári újraértelmezésére, amikor a Fidesz a nemzeti színű és az árpádsávós zászló közös használatával új radikális, jobboldali vonatkoztatási keretbe helyezte a nemzeti identitás értelmezését. Ekkor lehetett volna a nemzeti-európai uniós jelképegyüttest a nemzeti-árpádsávossal demonstratívan szembeállítani, ami világos képi megfogalmazást adott volna annak a modern nemzetszemléletnek, amely identitásunkat egyszerre mint magyart és európaiat, egy szűkebb és tágabb közösség szabad polgárainak közösségeként határozza meg. E közösségi szintek új értelmezése és modern szimbolikájának kialakítása híján a liberálisok csak állandó defenzívában tudtak reflektálni a tradicionális nemzeti szimbólumok kirekesztő ideológiai tartalmú használatára. A totalitárius rendszerben szocializálódott demokratikus ellenzék amúgy is gyanakvó volt az individuum szabadságát és autonómiáját valamilyen közösségnek (osztálynak, etnikumnak, nemzetnek) alárendelő szimbólumokkal szemben is. **A szekularizált entellektüel – közösségi támaszokat nem kereső – magabiztossága, erős belső tartása a „gyökértelenek” gögjeként csapódott le a liberális értékek iránt nem nyitottak tudatában.***

A párt viszonya saját közvetlen politikai hagyományához

Az SZDSZ a demokratikus ellenzéki tradícióit sem ápolta, meg sem próbálta érzelmileg fenntartani az egykoron a Szabad Európa Rádió által közvetített és legitimált mítoszt. Ez a mértéktartás és szerénység akár szimpatikus is lehet, ha az egyén szintjén nézzük. De súlyos politikai hiba volt nem látni, hogy a demokratikus ellenzék tagjainak személyes története egyben az új liberális közösség előtörténete is, s a tradíció elhanyagolása a tartós érzelmi kötődést számolta fel. Az SZDSZ ezzel a saját ellenzéki múltjához való „szemérmes” hozzáállással maga tette könnyűvé a közelmúlt történelmének átfestését, s hogy arról az új generációk már csak a napi politika erőviszonyaihoz igazított hamis képpel rendelkezzenek. Míg korábban az MDF és MSZP egyaránt ellenérdekelt volt abban, az egykori Demokratikus Ellenzéket történelmi helyén kezeljék, addig a meghatározó szerepet már csak generációs okoknál fogva sem játszó Fidesz gátlástalanul írja át a történelmet - nemcsak a közelmúlt „két zavaros évtizedét”. Márpedig ami kiesik a nemzeti emlékezet szakrális kereteiből, az legfeljebb doktori disszertációkban marad fenn, a nagyközönség számára azonban elveszett.